

böző álláspontok ismertetése után — nézetünk szerint helyesen — azt valószínűsíti, hogy „Sztálin végső célja — ha erre Magyarország esetében nem is voltak kész tervei — minden bizonnyal már kezdettől fogva a Vörös Hadsereg által megszállt európai országok (igaz, egymástól eltérő ütemű) szovjetizálása volt”. (26.)

A bevezető tanulmány harmadik, legterjedelmesebb részében a szűkebben vett témájára vonatkozó kutatásokat és álláspontokat tekinti át a szerző-szerkesztő Andics Erzsébet, Bibó István és Szekfű Gyula 1945–46-os írásaitól egészen a legutóbbi években megjelent munkáikig. Ebből jól kirajzolódik az elmúlt 70 év magyar historiográfiájának azon íve, amelyet ismertetésünk elején magunk is felvillantottunk. Ehhez képest viszonylag rövid az utolsó két fejezet, melyek a kötetben közölt dokumentumok értelmezését nyújtják. A szovjet hadsereg háborús győzelmét és magyarországi tartózkodását „törvényes megszállásnak” nevezi. Hozzáteszi azonban, hogy „A magyar társadalom igen jelentős része egyénileg — teljes joggal — felszabadulásként élte meg a szovjet csapatok bevonulását”. (46.) Nem kapunk azonban magyarázatot arra, hogy a címben miért s itt, a bevezető tanulmányban miért nem kerül idézőjelbe a „törvényes” jelző. Ezt követően szívesen olvastunk volna néhány általánosító megjegyzést, illetve összegző adatot a szovjet hadsereg magyarországi harcairól, illetve ténykedéséről is. A tipikusnak tartott egyedi esetekre történő utalások ugyanis sohasem teszik feleslegessé az ilyenfajta, mégoly bizonytalan összegző megállapításokat.

A szakszerűem összeállított és minden szempontból reprezentatívnak tűnő dokumentumkötet értékét és használhatóságát növeli, hogy a tartalomjegyzéket és a bevezető tanulmány rövidített változatát angol nyelven is tartalmazza. Ez jelentősen megkönnyíti a téma iránt érdeklődő, de magyarul nem tudó külföldi kutatók dolgát.

Romsics Ignác.

Szakály Sándor

A 2. VKF. OSZTÁLY

Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945
Magyar Napló – Veritas Történetkutató Intézet, Budapest, 2015. 271. o.

A címben jelzett munka nem csupán azért érdemel figyelmet, mert Szakály Sándor az elmúlt években ismét heves viták tűzébe került ún. Horthy-korszak hadtörténetének alapos ismerője, hanem mert annak szemügyre vétele történetírásunk állapotáról is sokat elmond.

Címével ellentétben a munka — magának a szerzőnek a szavai szerint is — nem a Vkf 2. osztály története. (A *története* szó betű szerint ugyan nincsen benne, ám értelemszerűen mégis benne van. Nélküle a címnek nincs értelme.) Azt sem mondanám, hogy az alcím adná vissza pontosan a kötet tartalmát. (Ennek az észrevételnek az értelme majd a későbbiekből derül ki.) Ám tény, hogy Szakály Sándor az idők során készített három tanulmányt. Időrendben haladva először az 1917-ben született Perjés Géza 75. születésnapjára tervezett kötetbe megírta az *Akik a magyar katonai hírszerzést és kémelhárítást irányították (1919–1945)* című dolgozatát. A kötet — ilyen a hazai élet — még megközelítőleg sem jelent meg a tervezett időpontban. (A kötetet R. Várkonyi Ágnes szerkesztette, abban való közreműködésre magam is felkérést kaptam, s írást elkészítettem. Ám a Für Lajos — akkoron honvédelmi miniszter — adta díszvacsorán a kötet helyett csupán annak makettjét sikerült átadni az ünnepeltnek.) Abból végül valóban *emlékkönyv* lett. Évtizednél is több késéssel, a hajdan ünnepelt 2003-ban bekövetkezett halála után látott napvilágot – 2005-ös impresszummal.

2003-ban az MTA volt elnöke (egyébként Perjés Géza indulatos vitapartner), Kosáry Domokos 90. születésnapjára késedelem nélkül kiadott gyűjteményes kötetben jelent meg az időrendben másodikként készült, *A magyar katonai attaséi szolgálat személyi összetétele és állomáshelyei 1919–1945* című tanulmány.

Helyes szerkesztéssel a most kezükben lévő kötet első tanulmánya az időrendben utójára megszületett (első ízben 2008-ban publikált) *Az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás*

létrehozása és működése a két világháború között Magyarországon (1918–1945) című tanulmány. (Ennek alcíme is van: Kísérlet egy szervezet és működésének bemutatására.)

Eredeti terjedelmében a három dolgozat közül csak éppen a címmel leginkább összhangban lévő, tehát első dolgozat maradt meg. A másik kettő alaposan kibővítetten nyerte el mostani formáját.

A Perjés-kötetben megjelent írását a szerző most — messze nem logikátlanul — kiegészítette a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás vezetőinek „rövid életrajzi vázlatá”-val „a beosztásban eltöltött időrendnek megfelelően”.

E „vázlatok” révén a 31-től az 56-ig oldalgig terjedő írás így e kötetben a 81. oldalon ér véget — tehát majd a háromszorosára duzzadt.

Az eredetileg a Kosáry-kötetben közölt dolgozat mostani terjedelmi gyarapodása még jelentősebb. A 82. lapon kezdődő szöveg tanulmány-része a 109. lapon, egésze ellenben csak a 251. lapon ér véget. Vagyis a szövegtöredék itt hatszorosára növekedett.

A szöveg azért is gyarapodott, mert a kereken tíz kémelhárító főnökből pályája során öt fő (Stojakovics/Sztójay Döme, Ranzenberger/Ruszkay Jenő, Erb/Hennyey Gusztáv, Fleischkacker/Andorka Rudolf Rezső, Eisensehr/Vasváry József) katonadiplomácia pályán is mozgott. (Amikor még tilos volt őket attasénak nevezni, akkor katonai szakelőadónak nevezték őket.) Ennek okán róluk nem csupán „rövid életrajzi vázlat”, hanem „életrajz” is olvasható. (A majdani, oly annyira óhajtott monográfiának bizonyára fontos része lesz ennek az asszimilációs folyamatnak a hiteles elemzése. Tehát, hogy e főtisztek hiába születtek szlávoknak avagy németeknek, pályájukon magyar tudatú személyekként cselekedtek. „Csak” azzal a szemérméltévesztéssel, hogy nem tudtak túllátni az adott helyzeten, nem tudták meglátni, hogy a magyarságnak nem az volt az érdeke, hogy hazájuk Hitler Németországához tapadjon. Miközben — való tény — a területi revízió német kézből történt elfogadása, annak megtartása ezt sugallta.) Ellenben minimális szerkesztés esetén is ennek az öt személynek az adatait elegendő lett volna csupán az első függelékben közölni. Majd az attasék között elegendő lett volna nevük mellé azt írni, hogy adataik az első körben találhatóak meg. (Annyi a változás, hogy félkövér betűtípussal olvasható a hírszerző, illetve az attaséi tevékenység időszaka.)

A duplikálás még akkor is aggályos lenne, ha valóban kétféle szövegről lenne szó. Ám röpké pillantás is elegendő, hogy meglássuk: *jelleget tekintve* semmiféle különbség nincs a két tanulmányhoz fűzött függelék között.

Mindkettő hatalmas, roppant aprólékos, rengeteg munka révén megszületett adattömeg. Ám se nem *vázlat*, se nem *életrajz*. Hanem olyan — ismétlem — adattömeg, amely kitűnő alapja lehet minden későbbi kutatásnak. Ha úgy tetszik: a majdani valóságos életrajzok megírásának.

A kettő között néhány ponton vannak minimális változtatások. Az életutat lényegében a katonai pályafutása címszó alá rendeli, s a másfajta tevékenységet „Egyéb” címszó alatt szerepelteti. Ez általában megfelel a tartalomnak. Ám Sztójay esetében meglehetősen bizarr a nyolc esztendőnél is hosszabb berlini követi tevékenység, majd a számára is végzetes miniszterelnöki tevékenységének illetően szerepeltetése. Hennyey Gusztávnál ellenben a két és fél hónapos külügyminisztersége hat bizarrul a katonai pályafutás alatt.

Az első tíz személy mellé — a felesleges duplázás helyett s éppen a szerző szavai értelmében — érdemes, szükséges lett volna a kitűnő Stromfeld Aurélt is felvenni. Hiszen — mint olvassuk — 1919. május 5-étől a Hadügyi Népbizottság 5. Osztálya (Ez az osztály 'felelt' — olvassuk néhány sorral feljebb — március 21-től a 'hadműveletekért, karhatalmi kérdésekért, hírszerzésért, hadrendi ügyekért'.) „kivált a katonai-közigazgatási szervezetről, és a létrehozott Vörös Hadsereg Parancsnokság II. csoportja elnevezést kapva a hadsereg parancsnokának közvetlen alárendeltségébe került. Ez a változás azt jelentette, hogy a katonai hírszerzés és kémelhárítás, illetve részben a hadműveleti tervezés is egy működő parancsnoksághoz került, amelyen belül az *érdemi irányítás a parancsnokság vezérkari főnökének* — az adott időszakban Stromfeld Aurél (Itt Szakály Sándor három soros jegyzetben adja meg Stromfeld adatait.) *volt vezérkari ezredes kezébe összpontosult.*” (Kiemelés – P. P.) (15.)

Szakály Sándor természetesen meglehetett volna, hogy a szóban forgó három tanulmányból valamiféle szervezettervezési anyagot állítson elő a vkf 2. történetéről, de nem tette. Jelen könyvről szólva, az eredetileg a Perjés-kötetben közölt írása elején is munkáját „tanulmány”-nak mondja, amely „nem vállalkozhat erre a feladatra, hiszen szerzője alapkutatásokat nem vagy csak érintőlegesen végzett, s ismereteit főleg személyekre vonatkozó vizsgálatai során szerezte. E munka így

inkább csak olyan vázlatnak tekinthető, amely segítheti a jövőben elvégzendő feladatok kijelölését és irányt mutathat a jövő kutatói számára.”(12.)

Ez a könyv is kirajzolja Szakály Sándor munkássága alakulásának szerkezetét, amelyben félreismerhetetlenül ott van mai világunk természete: publikálj vagy elpusztulsz, valamint az ő szorgalma, képessége, lehetőségei, hogy ily számtalan munkát tesz állandóan közzé.

A szövegtörzs nem adattári részére térve. Nagy szó, hogy Szakály Sándor kimondja: „az önálló, független Magyarország létrejött az 1918. október 31-i ún. őszirózsás forradalomnak... köszönhető.”(12.) Ám az általunk most kipontozott rész („és az azt megelőző politikai, társadalmi, gazdasági változásoknak, illetve fejlődésnek”) helyére sokkal inkább azt kellett volna írnia, hogy magát a forradalmat pedig a nagy háború elvesztése szülte. Nem kétséges, hogy irgalmatlanul nagy tényről beszélünk. Ha a központi hatalmak, s benne a dualista Monarchia, s azon belül hazánk nem veszíti el a háborút, akkor nincs forradalom. A hatalom anélkül kezelni tudja a helyzetet. Ez azt is jelenti, hogy a nemzetiségek legfeljebb a korábbiaknál is hangosabban morognak, lendületesebben szervezkednek a magyar impérium ellen, ám a Szent István-i birodalmat aligha tudják szétrobbantani. Azt számukra csak a győztes nagyhatalmak — meglehetősen lassan, s természetesen ellentmondások között kiformalódott — akarata tette lehetővé. És ezen akarat diadalába alaposan besegített a (feladatához mérten) törpe képességű I.(IV.) Károly és környezete kétbalkezes politikája.

Szakály Sándor — amint az a következő oldalon olvasható fejtegetései mutatják — természetesen tudja a világháborús vereség és a dualista állam szétesése közötti kapcsolatot, ám ezt a tudását nem alkalmazza következetesen, aminek a fent szóvá tett negatív következménye támadt. Előadása azért nem kifogástalan, mert a vereség ténye önmagában még messze nem szükségyszerűen vezetett a dualista birodalom széteséséhez. A „szétesés” a győztes nagyhatalmak döntésének a következménye. Ha nincs a kétközpontú államnak a Német Birodalommal szemben végzetes elgyengülése, alárendelődése, akkor London és Párizs bizonyosan megmarad azon tradicionális álláspontja mellett, hogy az európai hatalmi egyensúlyt ebben a térségben ezzel (az ez eddig e téren jól teljesített) birodalommal lehet a leghatékonyabban fenntartani. Mivel számos tény arról győzte meg a briteket és a franciákat, hogy ez a remény immár hiú ábránd, ezért döntöttek úgy, hogy az (Európán kívüli ügyeik, magyarán: gyarmataik sikeres igazgatása, nota bene megtartása miatt is oly fontos) kontinentális hatalmi egyensúlyt a dualista birodalom helyére léptetett kisállamok révén fogják a továbbiakban fenntartani.

Ennek sikere felett joggal lehetnek kételyek, s hogy azt eloszlassák, ezért döntöttek a megszülető utódállamok mennél nagyobb méretezése mellett. (Természetesen nem steril térben döntöttek. A vérszagtól megrészegült kisállami nacionalizmusok, ha csak azokon múlik, szinte az egész Magyarországot felfalják.) Így születik meg az a Csehszlovákia, amellyel nem az volt a legnagyobb baj, hogy küllemére egy „szörnyszülött krokodilus”-ra emlékeztetett, hanem az, hogy soknemzetiségű összetétele kísértetiesen a feldarabolt Osztrák–Magyar Monarchia etnikai összetételét idézte fel. Nemhogy rövid, még középtávon sem lehetett túl sok reményt fűzni ahhoz a Romániához, amelyet az addigi magyar birodalomból a megmaradó Magyarországnál önmagában nagyobb területtel ajándékoztak meg. Ennek a kulturálisan az Ó-Romániánál fejlettebb területnek abba a Romániába illesztése, amely az államnemzet koncepció jegyében tudni sem akart magyar kisebbsége nemzeti ambíciójáról, az bizony Nagy-Románia egyik antinómiaja lett. És végül a délszláv állam is hiába lett területében, lélekszámában a megmaradt Ausztriánál, a trianoni Magyarország együttesénél is nagyobb ország, a belgrádi szerb központosító akarat csak kordában tartotta, ám legyőzni nem tudta a horvátok és a többi nemzeti kisebbség önállósodási vágyát.

A recenszensnek azért kell mindezt ily részletesen elmondania, mert, ha ily mázsás súlyú tényekről ír a történész, akkor kiváltképpen meg kell gondolnia minden szavát. Bár a kezünkben lévő kötet, láthattuk, monográfia helyett tanulmányok és adatbázisok konglomerátuma, ám a felületesen olvasó azt egységes, s az ily alapvető kérdésekben is helyesen eligazító műnek látja. Annak akarja látni. Annak veszi. Holott a könyv értékét a részmegeállapítások, s az adattömeg adja.

Ennek okán nem hagyhatjuk szó nélkül a kötet előszavát sem. Abban ismét felbukkannak Linder Béla unos-untig félreértelmezett szavai, amelyekkel — mint itt is olvashatjuk — megkérdőjelezték „az önálló magyar haderő” „fontosságát és feladatait”.(9.) *Betű szerint* valóban ezt tette. Ám valamire való történész — és Szakály Sándor eddigi munkássága, valamint közéleti tisztségei birtokában bizonyosan annak számít — nem elégszik meg ezzel, hanem elmondja (és ez lenne összhangban az őszirózsás forradalom és az önálló, független Magyarország létrejötté közötti elvághatatlan kapcsolatot megállapító, fentebb dicsőítően említett veretes szavaival), hogy e polgári

forradalom a tulajdonosi rend alapján állt, azt védelmezte. Azért kellett a hazaözönlő több száz-ezer katonát leszerelni, mert azok *akkor* semmiféle határvédelemről nem akartak tudni. Sokkal inkább szenvedéseiket akarták megtorolni.

A kurucos romantika kelléktárában természetesen jól hangzik, hogy „az önálló magyar haderő” „a semmiből hozta létre saját hírszerző és kémelhárító szolgálatát”(9.), ám a népi bölcsességgel együtt elmondhatjuk, hogy a semmiből csak semmi lesz. E látványos fordulat sem illeszkedik egyébként Szakály Sándor történelemszemléletébe, hiszen ismeri a dualizmus, benne a közös — tehát nem csekély mértékben magyar — hadsereg, az önálló magyar honvédség történetét. Mindennek alapján a születés előzményeit és történetét később maga is reálisan beszéli el.

Végül szóvá kell tennünk, hogy nincs a kötetnek névmutatója. Nem nagy munka lett volna az elkészítése, elkészíttetése, míg annak hiánya a használókra sok felesleges munkát ró.

Miközben maga a munka (ismételjük) érdemi segítség, hogy a címben ígért monográfiát valaki — első helyen természetesen e könyv szerzője — megírja.

Pritz Pál

GRENZÖFNUMG 1989. INNEN- UND AUBENPERSPEKTIVEN UND DIE FOLGEN FÜR ÖSTERREICH.

Andrea Brait / Michael Gehler (Hg.)

Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar, 2014. 545 o.

2014 az évfordulók éve volt Ausztriában is. A jubileumokhoz kötődő „emlékezetkonjunktúra” nyugati szomszédunknál nem csak az 1814–15-ös bécsi kongresszusnak és az első világháború kezdetének szólt, hanem az 1989-es régióknak számára sorsfordító esztendőnek is. A különböző kerek meg- és visszaemlékezések természetesen eltérő hangsúllyal jelentek meg az osztrák történettudományos munkákban. Egyértelműen az első világháborúval kapcsolatos szakirodalom uralta a tavalyi év osztrák könyvpiacát. A második világháború kitörésének 75. évfordulója nem okozott ilyen könyvárakat, miközben a bécsi kongresszus 200. jubileuma kapcsán több mint fél tucat tudományos munka jelent meg Ausztriában.

Ezen kerek évfordulókhoz képest a szinte közhelynek számító kinyilatkoztatás — miszerint 1989 megváltoztatta Európa arculatát — nem képezte a tavalyi év osztrák tudományos publikációinak központi témáját. Megjelent egy tanulmánykötet az innsbrucki Studienverlag gondozásában, új orosz levéltári anyagokat is beépítve, Moszkva és az 1989-es átalakulások összefüggéseiről. (Stefan Karner/Mark Kramer/Peter Ruggenthaler/Manfred Wilke u. a. (Hg.): *Der Kreml und die Wende 1989*. Innsbruck, 2014.) Egy másik kötet pedig bemutatta a burgenlandi Vöröskereszt NDK-s menekülteket segélyező tevékenységét. (Tobias Mindler / Johannes Steiner (Hg.): *Grenzenlose Menschlichkeit : wie das Rote Kreuz Burgenland 1989 den DDR-Flüchtlingen half*. Eisenstadt, 2014.) A téma iránti tudományos érdeklődés hiánya összefüggésben állhat egyrészt azzal, hogy a negyedszázaddal ezelőtti eseményekhez a történészek számára az objektivitásra törekvő, tudományos távolságtartó megközelítés még nem igazán adott, másrészt a korabeli levéltári források nem, vagy csupán igen szelektíven hozzáférhetők. Ebből kifolyólag az osztrák és alapvetően az európai történetírás ezzel a témakomplexummal egyelőre csupán érintőlegesen foglalkozik, a különböző részterületek és a komplexitás teljes körű feltárása minden nemzeti történetírásban még várat magára, nem beszélve ennek összeurópai megközelítéséről.

Mindezeket figyelembe véve úttörő kezdeményezésnek tekinthető a most bemutatásra kerülő 545 oldalas tanulmánykötet, amely arra vállalkozott, hogy európai kontextusba ágyazva rámutatasson Ausztria 1989-es szerepére, a határnyitás jelentőségére, rendeltetésére és annak hosszú távú hatásaira. Ez a munka vitathatatlanul az első tudományos törekvés arra, hogy azokat a változásokat — legyenek azok gazdasági, társadalmi vagy éppen kulturális természetűek — amelyeket 1989 okozott Ausztriában összehasonlító jelleggel bemutassa, túllépve a hagyományos kronologikus politikatörténeten.

A húszszerzős tanulmánykötetet ketten szerkesztették. *Andrea Brait*, a Bécsi Egyetem tudományos munkatársa adminisztratív irányítója volt a kötet alapgondolatát biztosító nagy 2011–2012 között futó projektnek, amely a „nyitott határok, új korlátok, megváltozott identitások. Ausztria és szomszédai az 1989-es átalakulások óta a politika, gazdaság és kultúra területén” címet viselte. Akik a 20. századi osztrák külpolitikáról szóló tudományos kutatásokat és publiká-